

ТААЛИМ-ТАРБИЯ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ

*Чыманов Ж.,
п.и.д., профессор*

*Асанбекова Н.Ж.
Кыргызский Государственный Национальный
Университет им. Ж. Баласагына*

ЭНЕ ТИЛ ЖАНА ЭЛДИК ПЕДАГОГИКА

РОДНОЙ ЯЗЫК И НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА

Түйүндүү түшүнүктөр: Ааламдаштыруу, эне тил, тарбия берүү, этнолингвистика, этнопсихология, этномаданият, компьютердик доор.

Ключевые слова: глобализация, родной язык, воспитание, этнолингвистика, этнопсихология, этнокультура, компьютерная эпоха

Ааламдаштыруунун арааны жүрүп, билим жана тарбия берүүдө, жогорку билимдүү адистерди даярдоодо батыштын таңууланган стандарт концепцияларын, стратегияларын эч ылгоосуз билим берүү системасына зордоп киргизүүнүн шарттарында «элдик» деп аталган илимдердин (этнопедагогика, этнолингвистика, этнопсихология, этномаданият таануу ж.б.) барк-баасы менен мааниси, ролу менен кызматы болуп көрбөгөндөй актуалдуулукка ээ болууда. Элдин элдигин, улуттун улуттугун азыркы цивилизация, азыркы өнүккөн технология, компьютердик доор сактап, өнүктүрүп-өстүрүүгө өбөлгө болбостон, тескерисинче, аларга кедерги боло тургандыгы айкын болду. Бул, айрыкча, эгемендүүлүккө жаңыдан жетишкен аз сандуу элдердин, улуттардын өз алдынча улут катары жашап, улуттук улуу дөөлөттөрдү сактап, барктап, келечек муундарга берүү маселесин татаалдаштырып, башка чоочун, жат жана жасалма баалуулук сымал нерселерди күргүштөп киргизүүдөн да көрүндү. Ошол эле учурда улуттун өз алдынчалык, улуттук менталитет, жашоо шарты, социалдык абалы, өнүгүүнүн улуттун максат-мүдөөлөрү, мүмкүнчүлүктөрү ж.б. дээрлик эсепке алынбай, көмүскөдө калуу коркунучу да пайда болду.

«Элдик» деп аталган илимдер, анын туу чокусу болуп саналган элдик педагогика улуттун, анын ичинде кыргыз улутунун, негизги сактоочусу, өз кыртышында өнүгүүнүн тамыры жана өзөгү экендиги, элдик педагогикасыз улуттун улут катары өнүгүүсү өтө күмөн болору айныгыс чындыкка айланды. Кыргыз педагогика илими, методист-окумуштуулар, агартуучулар, жалпы эле билим берүү кызматкерлеринин таалим-тар-

бия берүүдө элдик педагогиканын идеяларына кайрылып, аларды теориялык жана практикалык жактан негиздеп, билим берүү процессине киргизүүгө жигердүү аракеттенип жатышы жогорку жагдай-шарт, кырдаалдар менен түшүндүрүлөт.

Эне тил жана эне тилди окутуу маселелеринин элдик педагогика менен байланышын жана келечегин жалпылаштырып сөз кылуудан мурда: «элдик педагогика» жана «этнопедагогика» деген эмне, - деген суроого жооп табуу зарыл. Аталган суроого алда канча так, толук жана жеткиликтүү жоопту Кыргыз Эл мугалими, профессор Исак Бекбоев берген деп эсептеп, андан цитата келтирели.

«Элдик педагогика – бул эл тарабынан иштелип чыккан жана элдик оозеки чыгармачылыкта, салт-санаада, үрп-адаттарда, ырым-жырымдарда, оюн-зооктордо, этнографиялык, тарыхый жана археологиялык материалдарда сакталып келген педагогикалык идеяларын жана тарыхый тарбиялык тажрыйбаларын чогултуу. Демек, элдик педагогика – бул улуттун сабаттуулугунун жана маданияттуулугунун башаты, анын уюткусу. Этнопедагогика болсо, ошол элдик педагогиканын үлгүлөрүн бүгүнкү күндүн талабына ылайыкташтырып окутуунун жана тарбиялоонун мазмундарын аныктап, белгилөөнүн жолдорун иликтөөчү илим».

Демек, элдик педагогика элди эл катары, улуттун улут катары жашап, өнүгүп келген иш-аракеттерин аныктап туруучу элден, улуттан бөлүп кароого мүмкүн болбогон, улуттун улуттук жаны жана руху деген тыянак келип чыгат. Мейли элдик, мейли илимий педагогика болсун, анын негизги максаты адамга (улутка) заманга, заман талабына ылайык таалим-тарбия берүү болуп саналат. Мындан улам ар бир адамдын, ар бир улуттун жашоо-турмушу, кечээкиси, азыркысы жана келечеги тууралуу ойлорун, аракеттенүүлөрүнүн өзү, жалпысынан, педагогикалык процесс деп белгилөөгө болот. Бул боюнча про-

фессор И. Бекбоевдин пикирине кайрадан кайрылалы.

«Элдик педагогиканын жоблору элдин өзүнүн турмуштук зарылчылыгынан келип чыгып, илимий педагогика пайда болгонго чейин эле ошол элдин башын кошуу, өнүктүрүп-өстүрүп, тарбиялап, окутуп ошол калктын өзүнүн жүзүн, өзүнүн наркын башка элдердин катарында калыптанышын камсыз кылып келген. Кыргыз элдик педагогикасынын нукура үлгүлөрүн, нукура жоболорун, кыргыздын улуттук педагогикалык (тарбия-таалим) берүүчү эрежелерин «Манас» эпосунан көрүүгө болот». Элдик педагогика турмуштук зарылдыктарды ошол турмуштун өзүн жакшыртууга багытталган элдик (улуттук) материалдын жана руханий тажрыйба-табылгалардын жыйындысы катары каралып, бааланышы менен да ашкере актуалдуулукка ээ экендиги айкындалат.

Эми, эне тил жана элдик педагогиканын байланыш, карым-катышына, алардын эне тилди окуп-үйрөтүүдөгү орду менен маанисине токтолууга болот. Эне тил менен элдик педагогика – эгиз, алар бирин-экинчиси шарттап, бири-бирине өтүп, толуктап, бирде биригип, бирде ажырап, жыйынтыгында, бир бүтүндүккө бириккен көрүнүштөр менен түшүнүктөр. Тактап айтканда, элдик педагогика, негизинен эне тилде сакталат, баркталат, муундан-муунга берилет, байыйт, толукталат. Ошол эне тилде сакталган элдик педагогика, барыдан мурда, эне тилдин өзүн барктоого, өнүктүрүүгө кызмат кылат. Элдик педагогиканын негизги жоболору, талаптары, эреже-нормалары элдик оозеки чыгармачылыкта чагылдырылып, жалпы эле фольклор элдик педагогиканын соолбос жана универсалдуу булагы катары каралат. Эне тил менен элдик педагогиканын эриш-аркак жашап, өнүгүп, өсүп, өркүндөп келгендигин кыргыз тилине болгон байыркы замандан берки мамилелер жана «Манас» сыяктуу эпикалык чыгарманын кыргыз элинде гана жаралышы эң сонун күбө боло алат.

«Кыргыздын сүйлөгөнү ыргактуу. Алар сөзгө чечен, чукугандай сөз тапкыч жана ар бири, ал турмак эң эле билимсизи да өз тилин ушунчалык жакшы билет.

...Сөзмөр, чечен адамдар сүйлөгөндө болуп көрбөгөндөй тынчтык өкүм сүрүп, угуучулардын көздөрү жайнап, демин ичине алып отуруп тынчашат». Булар - В.В. Радловдун кыргыздын сүйлөгөнүнө жана укканына берген баасы. Демек кыргыз эли эзелтеден сүйлөө менен угууну бирдей баалап, бирдей даражада баркташкан.

Кыргыз элинин тилге, сөзгө болгон мамиле-түшүнүгүн Кыргыз Эл жазуучусу Кеңеш Жусупов мындайча көрсөтөт: «Сөздүн жашы элдин өмүрү менен тең. Калк өнөрү, акылмандыгы, кудурет-кусуру – сөзүндө. Ар бир сөздүн тарыхы,

мааниси, орду жана касиет-күчү болорун эзелтен элибиз билген. «Өнөр алды кызыл тил» деген кыргыздар жер каймактагандан сөздү ыйык санап, көздүн карегиндей өтө этият урунушкан. Кыргыздардын байыртадан бери асырап-сактап жүрүп береги ХХIкылымга бапестеп жеткирген рухий мурасы – сөз казынасы, накыл сөзү, эне тили болсо керек. Ага аземдүү маанини, купуя сырды, керемет касиетти, сулуулукту жана тунук акылмандыкты жымыра катышкан. Албетте, ар бир эл, ар бир улут өз эне тилин барктап, баалап, асырап, колдонуп, өнүктүрүп келет. Бул жазылбаган мыйзам, жалпы адамзат кабыл алган, ыйык сактаган улуу улуттук рух. Ошол эле учурда тилге эне тилге болгон өзгөчө мамиле кылуу, өзгөчө барктап аздектөөдө кыргыз эли байыркы замандан бери сактап, бул феномени менен саякатчыларды жана дүйнө элдерин таң калтырып келишкен».

Тилекке каршы, жазуу-сызуу чыгып, кыргыз тили билим берүүчү бардык мекемелерде окутулуп, илимий жактан изилденип, сабатсыздык толук жоюлган заманда, айрыкча эгемендүүлүккө ээ болгон мезгилден тартып, кыргыз тилине болгон мамиле солгундап, кыргыз сөзүнүн касиети менен кудуретинешек келтирип алдык. Бул барыдан мурда, кыргыз тилин кыргыз жаштарына окутуп-үйрөтүү иштеринде өзгөчө тамырлап кетти. Сөз ондогон жылдар бою кыргыз тилин окутуунун мазмунун тууралуу баратат. Батышта, өзгөчө Россияда, иштелип чыккан тилдин илимий-теориялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын кыргыз тилине зордоп көчүрүү, эне тилди окутууну мазмунун практикалык эч кандай мааниге ээ болбогон теориянын төө бастысында калтырып келдик. Өз алдынча өлкө, мамлекет болгондон тартып эне тилди, кыргыз тилин кыргыздарга окутуп-үйрөтүүнү кайрадан Батыштын өзүндө анча кеңири колдонулбаган концепция, стандарт, долбоорлоруна, методикасына бүкүлү бойдон салып бердик. Азыркы учурда эч ким түшүнбөгөн, эч ким түшүндүрө албаган, колдонууга эле эмес, айтууга да оор болгон «куррикулум» деген балакет басты. Мындай баскынчылыкка биздин илимий педагогикабыз, кыргыз лингвистикасы, кыргыз тилин окутуунун методикасы каршы тура алган жок, болгондорун колдонууга жана жайылтууга аргасыз болдук. Жашырып-жаап, жымсалдап, проблема көрбөй коюунун өзү – чоң трагедия. Мындай абалда, мындай шартта, айласыздан классикалык болуп калган «эмне кылуу керек» деген суроого такалабыз. Жоюлган суроого жооп табууга аракеттенип көрөлү. Биздин бекем ишенимибизде, кыргыз тилин кыргыз жаштарына окутуунун теориялык жана практикалык негиздеринин өзөгүн кыргыз элдик педагогикасы менен кыргыз этнопедагогикасы түзүшү зарыл.

Мында эч кандай Америка ачуу жок. Бул пикир биз тарабынан биринчи жолу айтылган жок. Элдик педагогиканын таалим-тарбия берүүдөгү ролу менен мааниси, кыргыз улутунун улут катары сакталып өнүгүүсүндөгү ээлеген орду менен кызматы И. Бекбоев, М. Рахимова, А. Алимбеков, А.Калдыбаева, Р. Абдраимова ж.б. педагог-окумуштуулар тарабынан айтылып, изилденип, далилденип келе жатат. Айталы, профессор А. Калдыбаева этнопедагогика боюнча жарык көргөн эмгектерди талдоо менен «бул педагогика – улуттук сакталуунун педагогикасы» деген жыйынтыкка келет. Бул пикир биздин эне тилди окутуунун мазмундук өзөгүн элдик педагогика түзүш керек деген пикирибизди тастыктап турат. Ал эми кыргыз этнопедагогикасы боюнча белгилүү адис А. Алимбеков элдик педагогикага төмөнкүдөй аныктама берет:

«Элдик педагогика – бул улут улут болуп калыптанганга чейин эле узак мөөнөт жашап, белгилүү географиялык жана тарыхый шарттардын, элдин керектөөлөрүнүн негизинде өнүгүп-өркүндөп, адамды муундан-муунга мурасталган идеялардын, ишенимдердин, ыймандык нарк-дөөлөттөрдүн духунда тарбиялоого багытталган эмпирикалык билимдердин жана практикалык иш-аракеттердин бөтөнчө системасы».

Көрүнүп тургандай, элдик педагогика - эл тарабынан иштелип чыгып, колдонулуп, элдин элдигин сактап, элдин эртеңкиси менен келечегине негиз болгон улуу жана касиеттүү дөөлөт. Ал милдеттүү түрдө кыргыз тилин окутуу үйрөтүүгө, өнүктүрүүгө жана өркүндөтүүгө кызмат кылуусу керек. Бул жогоруда А. Калдыбаева белгилегендей, кыргыз элинин сактоочусу, барктоочусу болушу шарт. Башка булак, башка жол жок. Сырттан келип таңууланган технологиялар кыргыз тилин өнүктүрүүгө эмес, өксүтүүгө, акырындап талкалоого багытталганын аңдап-билүүгө милдеттүүбүз.

Айтылган жалпы маалымат, жоболорду конкреттештирип, кыргыз тилин кыргыз жаштарына окутуу-үйрөтүү айдыңына алып келүүгө аракет кылалы. Байыркы кыргыз эли сыяктуу эле байыркы грек ойчулдары тилге, чечендикке өзгөчө маани берип, адам баласына улуу мурастарды калтырганы белгилүү. Мисалы, байыркы ойчул Скилефтин: «Сүйлөгөнгө сүйлөп жатып гана үйрөтүүгө болот», - деген пикири ушул мезгилге чейин айтылып, колдонулуп келет. Эң туура, сүйлөгөнгө гана эмес, адамдын бардык иш-аракеттерине, аларды жакшыртууга, барыдан мурда, кептик иш-аракеттин (анын ичинде сүйлөөнүн) өзүнө кайра-кайра кайрылып аны көндүмгө, баалуулукка айландырууга болот. Ошол эле учурда, жакшы сүйлөгөнгө гана максатсыз, мазмунсуз, ой келди сүйлөө менен жетишүүгө дегеле

болбой тургандыгын да мойнубузга алууга тийишпиз. Кыргыз эли муну байыртадан эле, байыркы грек ойчулдарынан мурда, алардан терең баамдап билген деп ойлойбуз. Бул пикирдин тууралыгын профессор Т. Маразыковдун төмөнкү саптары да айкындап турат. «Буга чейинки бай факт-материалдарга караганда кылдат иликтеп, терең анализдеп, угуу адамды адам кылып жарата турган күчкө ээ экендигин кыргыздар мурда эле таанып билишкен жана угууга чоң маани беришкен». Мындай жыйынтык-тыянак чыгарууга кыргыз элиндеги «сүйлөгөндү сүйсөң, укканга үйрөн» деген накыл сөзү анын турмушта бекем колдонулуп келгендиги негиз болот. Эгерде байыркы грек ойчулдары тек гана «сүйлөгөнгө сүйлөп жатып гана үйрөнүүгө болот» деп өтө жалпылаштырылган пикирди айтышса, кыргыз эли ал ойду бекемдеп, тереңдетип, сүйлөөгө, жакшы сүйлөөгө үйрөнүү, аны сүйүүгө, сүйлөөгө материал, маалымат берген булакты (кулакты) да көрсөтүп, ага өзгөчө маани берет. Бул – феномениалдуу тыянак, терең түшүнүк, тажрыйба. Анткени, сүйлөө, сүйлөөнүн өзүнө гана тиешелүү болгон аракет ишмердик катары кароо жетишсиз экендигин, сүйлөө өз алдынча гана пайда болуп, өз алдынча гана ишке ашуучу көрүнүш эмес экендигин, ал өтө татаал башка бир нече ишмердүүлүктөр менен тыгыз байланышта ишке ашкан адамга гана тиешелүү болгон жөндөм экендигин таанып-билиш керек. Айталы, «сүйлөгөндү сүйсөң укканды үйрөн», сүйлөөнү угуу, угуп жаза алуу, өздөштүрүү менен байланышып, «ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө» - сүйлөөнүн ойлоо менен бекем биримдигин, «Өнөр алды – кызыл тил» - сүйлөө, мыкты сүйлөө өнөрү өнөрлөрдүн өнөрү, өнөрлөрдүн башаты жана туу чокусу экендигин далилдеп турат.

«Сүйлөгөндү сүйсөң, укканга үйрөн» накыл сөзүндө камтылган дидактикалык маани-маңызга, эне тилге, сүйлөөгө карата коюлган талаптарды талдоого алсак, анда төмөнкүлөр чөгөрүлгөн:

- жакшы сүйлөө жакшы угууга, укканды түшүнүп, өздөштүрүп, колдоно билүүгө көз каранды, тагырак айтканда, жакшы сүйлөө үчүн көп маалыматтарды билип, аларды туюндурган тил каражаттарын колдоно билүү керек. Ансыз жакшы сүйлөө эмес, тек гана сүйлөө да максатына жетпейт.

- сөздүгүп, түшүнүп, колдонуу угуудан башталат, башкача айтканда, сөз атасы – кулак;

- сөздү угуу, түшүнүү объективдүү дүйнөнү кабыл алуунун, өздөштүрүүнүн өзгөчө формасы;

- сөздү угуп-түшүнүү, өздөштүрүү да чоң өнөр;

- уккан сөздү жакшы түшүнбөй, эске сактабай, аны зарыл болгон учурда өз сөзүндө колдоно албаган киши кулагы угуп турган дүлөй;

- сүйлөгөндү сүйүү, угууну сүйүүдөн, угууну толук өздөштүрүүдөн башталат.

Мындан улам, кыргыз тилин окутууда окуучуларга, барыдан мурда, угуу көндүмдөрүн калыптандырууга аракет жасалышы керек деген жыйынтык чыгарууга болот.

«Ойноп сүйлөсөн да, ойлоп сүйлө» накылында камтылган маанилер:

- сүйлөө ойлоодон башталат;

- ойлонбой туруп сүйлөө – осолдук, б.а. ойлонбой сүйлөгөн онтобой ооруйт;

- качан, кайда, эмнени сүйлөбөгүн, адегенде ойлоноу зарыл;

- жакшы ойлонгон киши гана жакшы сүйлөйт;

- жакшы ойлоноу менен жакшы сүйлөө аркылуу адам өз максатына жетет;

- жакшы ойлоноу менен жакшы сүйлөө адамдагы эң мыкты сапаттардын бири;

- кандай гана ой болбосун, ал тилде чагылдырылат ж.б.

Демек, кыргыз тилин окутууда окуучуларды ойлоноууга, өз алдынча ой корутундусун чыгарууга үйрөтүү окутуунун негизги максатынын ажырагыс компонети болушу зарыл.

Сүйлөөгө, жалпы эле кеп ишмердүүлүгүнө байланыштуу кыргыз элдик педагогикасында белгиленген нускалар тууралуу жогорку эки макалдын негизинде кыргыз тилин окутуунун мак-

саты менен мазмуну, жоболору эбак эле аныкталган жана турмушта, кеп ишмердүүлүгүндө ал мыйзам бекем сакталган деп жыйынтык чыгарууга болот. Мындан улам кыргыз тил мугалими кыргыз тилин окутуу процессинде тилдин теориясына эмес, практиканын колдонулуусуна басым коюп, ар бир окуучунун ойлонуп сүйлөөсүнө, угуп түшүнүүсүнө өзгөчө мамиле кылып, бул маселе окутуунун мазмунун түзүүсүнө кам көрүшү зарыл экендиги тастыкталат. Ар бир окуучу «Сөздүн башы кулакка. Кулак укпай, сөз башталбай» тургандыгына бекем ишениши керек. Бул – кыргыз элдик педагогикасынын эне тилди окутууга койгон талабы.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. – Б.: 1996. 7-б.
2. Бекбоев И. Элдик педагогика деген эмне // Эне тил, 1992, 14-апрель, №13.
3. Калдыбаев А.Т. Эл акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык идеялар. – Б.: 2005, 10-б.
4. Маразыков Т. Текст таануу жана анын айрым маселелери. – Б.: 2005, 64-б.
5. Тил жана кеп жөнүндө сөз. Түз.: Ж. Чыманов. Б.: 2005, 105-106-б.